

Emil Basat

(Sofia, Union of Translators in Bulgaria)

Gancho Savov, or the Courage to Endure

Abstract: Gancho Savov is among Bulgaria's most distinguished scholars of South Slavic literatures and cultures. An exceptionally active translator of Balkan works, he has received numerous international awards and distinctions for his contributions to cultural exchange between Bulgaria and the Balkan countries.

His life has all the makings of a novel: he was sentenced to 18 years in prison for political activity against the communist regime. Savov served as editor-in-chief of *Panorama*, the journal of the Union of Translators in Bulgaria, and from 1997 to 2014 he was a visiting lecturer in the Department of Slavic Studies at the Faculty of Philology of St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, teaching contemporary South Slavic literatures, regional studies, and the cultural history of the South Slavs.

He is the author of books, travelogues, cultural essays, and literary studies published in Bulgaria and abroad, as well as textbooks on South Slavic literatures, translations of Slavic authors in Bulgaria and Bulgarian authors abroad, and literary anthologies. In his book *A Trap for Counterrevolutionaries*, he recounts his odyssey as a political prisoner.

Емил Басат

(София, Съюз на преводачите в България)

Ганчо Савов, или за куража да издържиш

Неговият живот прилича на роман. Най-удивителното у Ганчо Савов е несекващото му човеколюбие и оптимизъм, невероятната му енергия за живот, работохолизмът му, който и днес, когато вече е почти на 89 години, ме поразяват. Не зная откъде черпи силите си, за да продължава да се занимава активно и с превод, и с обучение на студенти, и с непрестанни срещи и пътувания. Чувството му за хумор, калило се в годините на затворничеството му, го е крепило и му е помогнало да издържи. А онези морални принципи, заложили в него още в ранните години от неговите родители, са му позволили да разбере и прости на онези, които са го осъдили. Познавам още един такъв пример на човек, който е простил на мъчителите си и ги е описал с хумор – Константин Костов, затворник като Ганчо Савов. Но затова се иска наистина да притежаваш голяма морална сила и голямо сърце. Ганчо излъчва ведрина и добрина, готов е винаги да помогне, да подкрепи някоя справедлива кауза, вечно забързан, вечно ангажиран, с идеи и планове за бъдещи издания. Апартаментът му е пълен с книги и картини, рисувани от него и от приятели художници, с десетки и стотици речници и образцово поддържан архив. Но кой е Ганчо Савов?

От биографичната справка научаваме, че е роден на 25.10.1930 г. в гр. Перник, но израства в гр. Дряново и София, в семейство на музиканти, художници и литератори. Славистичното си образование получава в бивша Югославия. Отначало работи в издателство „Наука и изкуство“, а после до 1973 г. завежда културния отдел на в. „Народна младеж“; редактор е и в литературния в. „Пулс“. Едновременно е бил сътрудник в Института за балканистика на БАН. През 1973 г. работи в Института за съвременни социални теории на БАН. Има квалификации от Полша и Чехословакия; престоява дълго в Югославия, проучвайки литературни проблеми, взаимните ни културни връзки и пр.

От 1974 до 1985 г. е в политическия затвор с 18-годишна присъда, репресиран от комунистическия режим с обвинение в шпионаж, а всъщност, защото се противопоставя на сътрудничество с Държавна сигурност. За него се застъпват безуспешно Amnesty International и ПЕН-Центърът на Словения. След излизането си от затвора до падането на режима на Т. Живков е в изолация, препитава се като работник, но публикува в печата под различни псевдоними.

След реабилитацията и амнистията (реабилитиран е поименно и от Парламента като „неоснователно репресиран“) Г. Савов работи във вестниците „Нова екополитика“, „Балканите днес“ и др. и продължава научната си дейност в секцията за Културна история на Института за балканистика при БАН. Дълги години е бил и водещ в сръбската емисия на Българското национално радио.

В края на 1994 г. става главен редактор на списанието за чуждестранна литература „Панорама“, а по-късно е избран и за председател на Съюза на преводачите в България (до 1998 г.). Член е на писателски организации у нас, на Съюза на журналистите, на Българския ПЕН-Център, на Асоциацията на интелектуалците „Кръг 99“ в Сараево (където пребивава многократно по време и след военния конфликт), както и на други наши и чуждестранни организации на интелектуалци. Не членува в никакви политически партии и организации.

От 1997 до 2014 г. Г. Савов е хоноруван преподавател в Катедра „Славистика“ към Филологическия факултет на Великотърновския университет, където води занятия по съвременни южнославянски литератури, странознание и културна история на южните славяни, теория и практика на превода, словенски език.

Основните теми на творчеството му са южнославянските литератури, култури и страни. Автор е на книги, литературни изследвания, издадени у нас и в чужбина; публицистика; университетски помагала; преводи на славянски автори в България и на български автори в южнославянските страни, художествени творби, на преводи от южнославянските езици.

Авторски книги

Литературният живот в Югославия (в съавторство със Сийка Рачева и Светлозар Игов), интерно издание. София: Съюз на българските писатели, 1972.

Словения. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994.

Хърватско. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994.

Босна и Херцеговина – истини и хипотези. София: Иван Данов, 1994.

Песме затвореника (1974 – 1985). Ниш: Градина, 1997.

The Dramatic Capital of Today's Europe. Sofia-Wien: Balkanmedia-Kultur Kontakt, 1998.

Капан за контри. Репресивната тоталитарна система в България 1968 – 1989. София: Ателие АБ, 1999.

С мастило от сълзи и кръв (художествена публицистика за въоръжения конфликт в бивша Югославия, библи. „Български месечник“). София: Факел, 1999.

Преводна рецепция на европейските литератури в България. Академична поредица, том 6 „Балкански литератури“. Съставител заедно с Боян Ничев и Катя Йорданова. Автор на разделите за словенска и македонска литература. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2004.

Танцът в балканските литератури (Сборник изследвания. Проект на Института за балканистика при БАН.). Автор на разделите за Босна и Херцеговина и за Словения. София: Балкани, 2004.

Южнославянските литератури до началото на XX век (в съавторство с Христо Бонджолов). Велико Търново: Изд. на ВТУ, 2007.

Южнославянските литератури през XX столетие. Велико Търново: Изд. на ВТУ, 2002; 2 изд. 2009.

Южнославянските страни. Земя, народи, историческо и духовно развитие. Велико Търново: Изд. на ВТУ, 2004; 2 изд. 2009.

Pesmi zapornika. Ljubljana: Poetikon, 2009.

Moja slovenska biografija. Past za nasprotnike. Ljubljana: Slovenska Matica, 2009.

История на южнославянските литератури (в съавторство с Христо Бонджолов). Велико Търново: Изд. на ВТУ, 2012.

Не падай духом където ти падне. Юбилеен сборник на ВТУ за Г. Савов. В. Търново: Фабер, 2013.

Символи на българо-хърватското приятелство. Сборник в съавторство. Основните статии са от Г. Савов. София: ГС „Епископ Йосип Щросмайер“, 2016.

Преведени книги, пиеси

Бранко Чопич. Горчивият мед. Разкази. Сръбска. София: Профиздат, 1965.

Юначният ковач – словенски народни приказки, преразказани от Алойзи Болхар. Словенска. София: Народна младеж, 1966.

Сръбски разкази (Съст. Г. Савов, С. Рачева). Превел и творбите от: Ст. М. Любича, С. Матавул, Е. Кош, М. Селимович, М. Миланов, Мл. Оляча, Ж. Лазич, Ф. Давид. София: Народна култура, 1966.

Цирил Космач. Хляб и щастие. Разкази и новели. Словенска. (Съставителство, предговор и превод на: Балада за тръбата и облака, Хляб, Татко Орел, Път за Толмин, Тантадруй). София: Народна култура, 1974.

Богдан Чалий. Приключенията на Барвинок. Украинска. Детска радиопиеса, общ превод с Теодора Ганчева (получила награда на БНР), 1990.

Йордан Плевнеш. „Р“. Македонска. Драма. София: Народен театър, сезон 1994/95 г.

Blaga Dimitrova. Bosno, Boljko moja (prijevod na bosanski). Ljubljana: Egzil, 1994.

Васе Манчев. Големия чичо. Македонска. Драма. Благоевградски театър, сезон 1994/95 г.

Жарко Петан. Еврика! Не ме откриха. Словенска. Библ. „Хитър Петър“. Габрово: Дом на хумора и сатирата, 1997.

Kiril Merdžanski. Izabrane epitafije na zalasku rimskog carstva. Хърватска. Zagreb: Evropski glasnik, 1999.

Бранислав Нушич. Автобиография. Сръбска. София: ПАН, 2000.

Растко Мочник. Засрещания: истории, преходи, вярвания. Статии и студии. Словенска. София: Панорама, 2001.

Биляна Сръблянович. Белградска трилогия. Пиеса. Сръбска. Театър на армията, сезон 2002 г.

Драго Янчар. Звънтеж в главата. Роман. Словенска. София: Стигмати, 2003.

Йосип Ости. Сараевска книга на мъртвите (поезия и проза). Босненска. София: Балкани, 2003.

Георге Николич. Горчив корен. Поезия. Сръбска. София: Стигмати, 2003.

Светозар Стоянович. От Титоник до сръбската демократична революция. Политическа публицистика. Сръбска. София: Изток-Запад, 2004.

Йеврем Бъркович. Глосарий. Есета. Черногорска. София: Балкани, 2005.

- Славко Прегъл. Всичко тече. Сатирични разкази. Словенска. София: Балкани, 2005.
- Иван Иванович. Новели (заедно с Александра Ливен). Сръбска. София: Балкани, 2006.
- Зорица Арсич Мандарич. Женският принцип на вечността. Стихове (заедно с Димитър Христов). Сръбска. София: Мултипринт, 2006.
- Лука Томашевич. В крак с времето. Теологични размисли. Хърватска. София: Свят 2001, 2007.
- Антология на балканската поезия „Хемус“ – превод на български на босненска, сръбска и черногорска поезия. Атина: Анти, 2007.
- Анте Чович. Етика и биоетика. Хърватска. София: Европрес, 2008.
- Неделко Шпилек. Непознати пътеки. Поезия, двуезично. Хърватска. София: Читалище „Йосип Щросмайер“, 2009.
- Гроздана Олуич. Гласувам за любовта. Роман. Сръбска. София: Балкани, 2009.
- Иван Добник. Рапсодия в мразовитото време. Поезия. Словенска. София: Балкани, 2010.
- Драго Янчар. Градителят. Роман. Словенска. София: Балкани, 2011.
- Сръбски хумор. Антология на сръбския хумор и сатира. София: Кронос, 2012.
- Драго Янчар. Писма от другия свят. Новели и разкази. Словенска. София: Библиотека 48, 2012.
- Гроздана Олуич. Гласове от вятъра. Роман. Сръбска. София: MAGA Welding, 2012.
- Наташа Крамбергер. Небеса в къпините. Роман. Словенска. Русе: Елиас Канети, 2013.
- Славко Прегъл. Сребро от синята пещера. Роман. Словенска. София: Емас, 2013.
- Андрей Николаидис. Син. Роман. Черногорска. София: Балкани, 2013.
- Драгутин Минич-Карло. Подменена самоличност. Хумористични разкази. Сръбска. София: Стършел, 2013.
- Тадей Голоб. Златният зъб. Юношески роман. Словенска. София: Емас, 2014.
- Словенска поезия. Антология. София: Балкани, 2014.
- Мост от думи. Юбилеен сборник на „Литературен мост София – Загреб / Загреб – София“. Българска и хърватска поезия и проза. Превод на хърватските писатели (с изключение на двама). София: Читалище „Д-р Петър Берон – 1926“; София: Лице, 2014.
- Балканска роза. Антология. (Превод на поезията на Сибила Петлевски, Братислав Миланович и Неджад Ибрахимович. София: Български ПЕН център и Хермес, 2015.
- Славко Прегъл. Гении на показ. Юношески роман. Словенска. София: Емас, 2016.
- Мила Павичевич. Девоичето от лед. Проза за деца. Хърватска. София: Нов Злато-рог, 2016.
- Душко Родев. В очакване на Нобеловата награда. Роман. Македонска. София: Персей, 2016.
- Драган Великич. Изследователят. Роман. Сръбска. София: Матком, 2017.
- Енес Халилович. Епос за водата. Роман. Сръбска. София: Матком, 2017.
- Мойца Кумердей. Тъмна материя. Разкази. Словенска. София: Наука и изкуство, 2017.
- Цветка Бевц. Странници. Роман. Словенска. София: Матком, 2018.
- Гроздана Олуич. Приказки. Сръбска. София: Матком, 2018.
- Съставител и преводач на антологични цикли за южнославянските литератури в сп. „Пламък“, в. „Пулс“, сп. „Панорама“, „Литературни Балкани“, „Съвременник“, „Ах, Мария“, „Балканмедия“, „Света гора“, „Литературен вестник“ и др.

Ганчо Савов публикува

– в превод на сръбски, хърватски, словенски и босненски език цикли стихове и творби от редица български поети и кратки разкази в: Lirikon, Poetikon (Люблина), Lica, Život (Сараево), Vijenac (Загреб) и др.

– статии за българската литература в литературния печат на Словения, Хърватия, Босна и Херцеговина, Сърбия, Република Сръбска, Черна гора, Полша и Словакия, както и статии за различните южнославянски литератури в българския печат.

Литературни награди

Годишна награда на Съюза на преводачите, 24 май 1991 г.

Почетна златна значка на Съюза на преводачите, 1992 .

Награда на в. „Политика“, Белград, за популяризиране творбите на Влада Булатович-ВИБ, 28.10.1994.

Захвалница (Благодарствена грамота) от Общината в гр. Прокупле за принос в културното сътрудничество между България и , 1966.

Почетна грамота на Министерство на културата, София, за принос в популяризацията на българската култура в света, 24.V.1997.

Награда на Балканмедия за развитието на балканската медийна и комуникационна култура в България, 2000.

Грамота Индулгенция на Дома на хумора и сатирата в Габрово, 2000.

Награда на сръбския Пен център за популяризацията на сръбската литература в България, 2001.

Национална награда за цялостно литературно творчество „Рачо Стоянов“ на Община Дряново, читалище „Развитие“ и Съюза на българските писатели, 2003.

Pretnarjeva Nagrada, Slovenija с почетното звание „Ambasador slovenske knjževnosti po svetu“, за популяризация на словенската литература и култура в чужбина, 2006.

Грамота на Съюза на преводачите в България за цялостна преводаческа дейност, 2006.

„Златни кръг“ – награда на Белградския афористичен кръг за популяризацията на сръбската сатира в България, 8 октомври 2010.

Награда „Радоје Домановић“ и звание „Екселенц на сатирата“ за популяризацията на сръбската сатира и хумор в България, декември 2010.

Лауреат на Световната православна литературна награда „Богородица Тројеручица“ за 2012 г., присъждана от сръбската Фондация „Иванка Милошевич“, Чикаго.

Награда „Носорог“, първа степен, на едноименното списание, Баня Лука, за популяризацията на хумора и сатирата на Република Сръбска, септември 2012.

„Македонски книжевни Дедал“ , Скопие, 2018 г.

Започвам разговора с Вашата книга „Капан за контри“, която препрочетох на ново тези дни. Какво Ви помагаше да издържите през годините на затворническото?

Човек сам не познава себе си. Да ми беше казал някой преди това, че ще ме натикат в затвора, че ще ме осъдят на 18 години, предполагам, че нещо щеше да ми стане. Въпреки че нищо не ми стана. Много ми бяха тежки дните, когато лежах сам в следствения арест. В Софийския затвор някак си идвах на себе си, както се казва. И когато в началото на 90-те години БНТ прави филма за мен – „Шпионинът“, журналистите, като

видяха килията в ареста, се стъписаха и казаха: „5-6 дни можем да издържим“. А аз изкарах 100 дни. Изглежда, тук е имало и някакъв журналистически момент – любопитството какво ще се случи, какво ще стане по-нататък. И кой ще издържи. Наистина имаше такъв момент – кой ще издържи повече – аз или те? В края на краищата много от тях не издържах – съдиите, прокурорите ми са вече на оня свят.

Следили ли сте съдбата на тези, които Ви осъдиха, срещали ли сте се с тях след това?

С някои от тях съм се срещал – със следователи, надзиратели. Но с висшите служители – не! Със следователя си Илия Богданов се засичах от време на време. И той е писател. Изпитваше неудобство, като ме видеше. Казвах му: „Остави сега тези неща, това са минали работи“. Животът се развива...

Никога не се обръщате назад, така ли?

Защо да се обръщам... Оказа се, че имам здрав дух. Приспособих се към всичко, което ми се случваше, навсякъде, където ме въртяха органите на властта. Физическите несгоди, които съм търпял – е, и в казармата съм търпял такива, – ги издържах. Но още в Софийския затвор имаше и свестни хора сред надзирателите. Един от тях, беше благ човек, ме посъветва да не оставам в Софийския затвор, за което ходатайстваха роднините ми. Каза ми: „Не се съгласявай, ами приеми да те пратят в Старозагорския затвор“. Така и направих... В Стара Загора попаднах в компанията на интелектуалци, солидни личности – учени, артисти, икономисти, журналисти, писатели, драматурзи, за които съм писал в книгата си.

Какво наследихте от родителите си? Разкажете за тях, за рода Ви, за средата в Дряново?

Нека започна от най-далече – моят дядо е участник в Априлското въстание в Дряново. А пък в същото време бащата на баба ми е запалил плевнята си в Дряново, за да отвлече вниманието на турците. Останките ѝ и досега съществуват в нашия тамошен двор.

Баща ми се е отдал на музиката, следвал е в Австрия, но след това е завършил нещо практически – икономика. Той става счетоводител, раснал е в кариерата и се е издигнал до икономически съветник на министър Божилов в правителството на Багрянов. И затова след 9 септември 1944 г. го гонеха.

Единият ми чичо – Станчо Ганчев, бе сред видните търновски адвокати. През октомври 1944 г. заедно с голяма група – известните „16 търновски жертви“ – е арестуван и ликвидиран между Горна Оряховица и Арбанаси. Комунистите ги карат да изкопаят сами гробовете си и ги разстрелват. Името на чичо ми е изписано на паметна плоча.

Другият ми чичо, Георги Ганчев, демократично настроен, антифашист, но човек, нямащ нищо общо с комунистите, бил запасен офицер и за кратко през 1945 г. го назначиха за околийски началник в Дряново. През 1947 г. умира от удар – критикуваше властта, свалиха го от всички постове – не издържа и почина. Като му съобщават, че чичо ми Станчо е арестуван, той тръгва да го търси. Ходи и до Белене – но без резултат. От чичо няма и следа... Всички са отчаяни, аз съм в Дряново, всичко се разиграваше пред очите ми – бях на 14 години. Дядо ми се разболява и умира от всички тези тревоги.

Иван Ганчев, синът на чичо ми Станчо, е много интересна фигура. Още отрано се проявява като много добър художник във Велико Търново и отива да следва в Художествената академия. Преди завършване на Академията го изгонват по настояване на Димитър Остоич, секретар на комсомола. По това време баща му е реабилитиран, но това не важи за Академията. Иван Ганчев обаче е толкова даровит, че веднага го вземат като

художник в Унгарския културен институт. Жени се за една западногерманка. Ражда им се дете, на него му разрешават да заминее с жена си в Западна Германия, но отначало не пускат детето. За щастие, техен кум е председателят на Трети столичен район, който им издейства паспортите, и те заминават. Живее във Франкфурт на Майн и става един от най-известните, световни илюстратори. Правят му изложби по цял свят, дори ръководи художествени школи в Германия, Япония, Италия и пр. Той пишеше и приказки, а иначе всичките му книги са илюстрирани с Търново. Въпреки всичко не се намери никой, който да му издаде книга или да направи изложба в България... Иван почина през 2014 година. Сега е жива дъщеря му, която е кинорежисьор в Англия и Германия.

Баща ми Сава Ганчев бе композитор и писател, написал е две опери, много песни, няколко книги, пиеси и други творби – наскоро БНР пусна книга, в която се разказва за него. Чичо ми Георги бе много добър художник и виолончелист, бе се школувал в Париж. Майка ми също рисувахе. Тя беше начална учителка. Почина една-две години след като се върнах от затвора. За съжаление, загубих и брат си, и сестра си – известната поетеса и детска писателка, Теодора Ганчева... Самият аз също имам сравнително добра музикална (цигулка), художествена (графика) и литературна подготовка.

Колко време сте живял в Дряново?

От 1940 до 1946 г. През 1945 г. се разболях белодробно. Изпратиха ме в детския санаториум в Трявна, който беше изцяло за сръбски деца. Там с тях карах училище и един ден през 1946 г. заминах с тези деца за Сърбия. Върнах се през 1948 г., когато се развалиха отношенията ни с Югославия. След това през 1956 г. отидох да уча там.

Разкажете за годините на ученичеството, за Вашите учители и за следването.

В онези години на войната имаме щастието в Дряново да ни преподават много добри учители, някои от които бяха евакуирани от София. Те държаха много високо равнище. Една от забележителните фигури сред тях беше например учителят ни по рисуване Иван Койчев, който е бил художник в Народния театър. Върнал се е в Дряново, защото дъщеря му заболява от туберкулоза. Там направи и много солидна школа. Беше внушителна личност – и духовно, и интелектуално, и физически. Толкова много неща сме научили от него и за живота, и за изкуството! Освен това той деликатно ни отваряше критичния поглед за вредата от идеологията на властващите. Спомням си например следната случка. Той имаше обичай пред всеки учебен час да ни изнася някаква поучителна беседа. Веднъж ни говори за т.нар. „нагледна агитация“. Ние бяхме изправени и втръпени към него и стената, върху която от месеци стоеше някакъв лозунг. Накрая той ни накара да се обърнем гърбом и да кажем какво пише на този лозунг. Никой не можа да отговори! Тогава Койчев каза: „Ето, ученици, сами разбрахте какво е това нагледна агитация!“

Средното си образование започнах в Дряново, после, след като се върнах от Сърбия, последния клас на гимназията изкарах в София. През 1956 г., като се вдигна малко бариерата, успях да замина за тогавашна Югославия и там започнах да уча – в Белград, Загреб, Сараево и Любляна. Следвах югославянски литератури. Не бях там постоянно, ходех за изпити и лекции, а в България ме приеха на работа в издателство „Наука и изкуство“, в Музикалния отдел (сега – издателство „Музика“).

Откога са първите Ви преводи?

Още докато следвах. От 1957–1958 г. са първите ми преводи. Те излязоха във в. „Патриот“. Първо бе Михайло Лалич. Полека-лека Ефрем Карамфилов ме привлече в Съюза на писателите – даваше ми да правя преводи за сп. „Пламък“, за бюлетина на СБП

пишех статии. През 1965 г. в „Профиздат“ излезе първата ми преводна книга – „Горчивият мед“, разкази от Бранко Чопич. Редактирах книги и за „Наука и изкуство“. Със Сийка Рачева направихме антологията „Сръбски разкази“. И така продължих...

Откъде възникна интересът Ви към южнославянските литератури и към тези езици?

Първият подтик дойде от общуването и живота ми всред югославските ми връстници в санаториума. Но още преди това чичо ми Георги имаше някакви връзки с югославяни във Франция. Той се беше прибрал в Дряново, четеше сръбски и други славянски езици, даваше ми и на мен... Все пак главната причина бе животът ми всред югославските деца. Обикнахме се с тях, все повече ми ставаше близка и позната Сърбия и Югославия. Пазя си от сръбското училище и тетрадки, и песни, и рисунки.

Вашиите научни и преводачески занимания са свързани с много страни – и с Босна и Херцеговина, и със Сърбия, и с Хърватия, и с Македония, и със Словения. Разкажете за приятелствата си – най-близките – с писатели, художници, хумористи, преводачи.

Където и да отидех, мен ме интересуваха големите автори и техните книги, търсех контакт с тях, а и на тях им беше интересно, че един българин се занимава с творчеството им. Някои от тях ми дадоха и най-добрата преводаческа школовка. В България това безспорно бяха Сийка Рачева и Блага Димитрова. В Словения – писателят Франце Беук, преводачката Катя Шпур и българистът Матей Роде. В Сърбия – Десанка Максимович и Синиша Паунович, в Хърватия – Драгутин Тадиянович и Весна Парун, а в Македония – Гане Тодоровски...

Поддържахте ли кореспонденция с тях?

Имах кореспонденция почти с всичките. И с редица още най-видни писатели. С един от най-големите сръбски и черногорски писатели – Михайло Лалич, се сприятелихме много, дори съм живял у тях. С Андрич съм се виждал няколко пъти. Едно от най-близките ми приятелства бе с Десанка Максимович и семейството ѝ. Аз и виках „леля Деса – тетка Деса“. Имам много писма от нея. Оригиналите на всички писма, които съм получавал от сръбски писатели, съм предал на Националната библиотека в Белград и си работя с копията им. Писмата с Михайло Лалич предадох на Сръбската академия на науките. Още не съм довършил обработката на кореспонденцията, но ето как работя с нея: правя си коментар на всяко получено писмо – кога съм се запознал, кой е този писател, по повод на какво е писмото, кога сме се срещали.

В Загреб се запознах с Драгутин Тадиянович, сближихме се и с него. Наричах го „чичо Тади“. Гостувал съм много често в дома му, имам записи на наши разговори – часове наред. Той обичаше България. Като директор на Литературния институт на Академията на науките беше захванал да проучва българо-хърватските литературни връзки. Той е един от тези, които след войната включват българската литература в антология. От него научих например, че един от най-големите им писатели – Иван Горан Ковачич, загинал като партизанин, се е занимавал с Иван Вазов. Драгутин изнамира писаното от Ковачич за Вазов. Веднъж той ми прочете есето на Ковачич и аз го записах.

В Словения се задържах дълго време. Много пъти обикалях страната и си водех бележки, правех си и скици от тези пътешествия. В Словения дори ми издадоха книгата „Моята словенска биография“. Превел съм доста словенски автори, излезе ми и антология на словенската поезия...

Вие сте превеждал редица балкански хумористи. Съставител сте на антологията „Сръбски хумор“. Продължавате да превеждате творби на хумористи за в. „Стършел“. Каква роля играе хуморът във Вашия живот?

Отдавна проявявам интерес към балканския хумор. Дори съм си отбелязал в творческия план да направя една книга за славянския хумор. Събрал съм толкова много неща – ето, сам виждате, те са пред Вас, илюстрирал съм и кориците им. Като ходих в Полша, в Чехия, в Словакия събирах книги, сборници с хумор. Преснимал съм публикации още от 1956 г. Направил съм си книги за себе си – подбирал съм различни текстове от писатели – „Хуморът и сатирата на поляците“, „Хуморът и сатирата на чехите“, „Лужишки хумор“...

Та това са готови книги!

Аз съм ги събрал не толкова да ги превеждам, колкото да пиша върху тях изследване за хумора и сатирата на тези народи... Хуморът ми е давал вътрешен неосъзнат импулс и в затвора. Там си пишех едни „Тежки смешки“, мисля да ги събера в една книга. Част от тях съм публикувал в „Капан за контри“. Хуморът винаги ме е интересувал. В онези години сатирата беше най-силният израз на свободолюбивия човешки дух тук, в България. Със сръбските хумористи имам много близки връзки, сам ги откривах и започнах да ги превеждам. А заедно с колегата си в „Народна младеж“, хумориста Коста Цонев, вече покойник, създадохме международния конкурс „Млад еж“, който после прерасна в „Алеко“.

С най-големия съвременен сръбски сатирик – Владо Булатович, който също вече не е между живите, станахме много близки приятели. Ходехме си на гости и със семействата. Покрай него се въртеше целият свят на сръбския хумор. Неговите пътешествия из България са пълни с приключения! Дори веднъж е идвал в Стара Загора с футболен отбор, с надежда да ме види в затвора, но... уви, не му разрешили.

Макар и рядко, ми се случва да превеждам и български автори на други южнославянски езици. Например превеждал съм наши сатирици на сръбски. Блага Димитрова пък преведох на босненски – поетичната ѝ книга „Босно, болка моя“. В Словения съм превел стихове на Блага Димитрова, Кристина Димитрова, Георги Константинов, в Хърватия – на Кирил Мерджански и цикъл български поети, и пр.

Какви принципи следвате при превода? Имате ли своя дефиниция за превода?

Понятието „превод“ е невъзможно да се побере в една дефиниция. В този процес участват всички духовни сили на преводача: неговата интуиция, емоции, въображение, ерудиция, воля, памет и пр. Пресъздаването на едно произведение е много често много по-сложен процес, отколкото написването на оригиналната творба, защото преводачът трябва да впрегне всичките си творчески усилия, за да се идентифицира, макар и условно, с автора; да извърши понякога немалка предварителна подготовка и пр.

Това превръща превеждането в специфичен вид литературно творчество, което трябва да прозвучи на преводния език тъй, както звучи на оригиналния. Затова се казва: „Добър превод е онзи, който не прилича на превод!“.

Преводът е начин за съществуването на едно литературно произведение в голямото пространство на света. В това отношение нравствената отговорност на преводача е голяма, защото лошият превод може да опорочи не само авторитета на един голям автор, но и на цяла национална литература!... А с некадърни преводи се сблъскваме много често. Особено в телевизиите. Там има преводачи, които не знаят значението на елементарни понятия – не правят разлика между толкова несъвместими неща като „муниципал“ и

„амуниция“, бъркат „ескадрон“ и „ескадрила“, показват неграмотност, като казват „усти“ вместо „уста“, „утишва“ вместо „стихва“ и какво ли не още...

Вие сте бил председател на СПБ и главен редактор на списание „Панорама“. Какво е положението на преводача у нас и в страните, чиито литератури превеждате?

Разбира се, има разлики и те са в наш минус. Там заплащането на преводаческия труд е много по-високо, отколкото у нас. В една Словения хонорарите са като в Европа – на страница най-малко 12 евро. По мое време в Устава на СПБ се записа, че преводачът не бива да се съгласява на мизерния хонорар, който му предлага даден издател, но това на практика не става.

Имат ли сдружения на преводачите, като нашия Съюз, в Словения, Сърбия...

В южнославянските страни имат по две-три организации на преводачите – едната е на художествените, а другата е за научно-техническите преводачи, за устен превод и пр. В Сърбия например Съюзът на научно-техническите и служебните преводачи е една печеливша институция и клиентите предпочитат да търсят неговите услуги. Защото там ще получат превод на много високо професионално ниво. А те имат и мобилни групи, които отиват да превеждат на конгреси, конференции, симпозиуми и печелят от тази дейност. Художествените преводачи са свързани обикновено с писателските сдружения, но си имат отделна структура. В Хърватия и Словения е същото. Това са истински предприятия за превод. Дори словенското преводаческо дружество е в тясна връзка със сдружението на туристическите организации, като издават и разпространяват отлична литература за страната и културата.

А имат ли специализирани издателства само за преводна литература?

Не, нямат такива, както у нас навремето беше „Народна култура“...

С какво се промени статутът на преводача у нас след 1989 г. Може ли да се направи някакво сравнение с предишното положение?

Главната промяна според мен е, че преводачът придоби правото на творчески избор. По-рано те извикват и ти казват: „Ти ще преведеш това и това“. И ти го правиш. Нямах думата и пред главния редактор, защото изданието е партийен орган. Дори някога, ако се осмелиш да предложиш нещо по-различно – те спират. Както беше някога с модерните автори? Единствено в тогавашните „бял“ и „син“ бюлетин на СБП се публикуваха преводи на такива автори. Зная колко усилия полагаеше Симеон Владимиров, който беше много благ човек, за да прокара някои неща. С него бяхме много близки приятели, както и със съпругата му Жела Георгиева. Той ме ангажираше да превеждам много работи за издателство „Народна култура“. Спомням си колко е воювал да се издаде Васко Попа – един от модерните сръбски поети. (Той излезе много по-късно!) А само колко работи бяха спрени! Например един такъв голям черногорски писател, като Миодраг Булатович – на когото в Полша са издадени 100 книги – в България не можа да излезе нищо. А той е автор със световна известност. У нас прокуждаха неговите творби... Бил представител на мистичния реализъм и на декадентски измислици! Говоря за 70-те години. Сега може би ще излезе и негова книга. Аз съм превеждал от него 1-2 разказа. Беше голям вой срещу него – „Какъв е този автор, кой го е предложил, какви са тези фантасмагории!“.

Веднъж, през 60-те години, стана дума за книгата „Гласувам за любовта“ от Гроздана Олуич. Бяха научили, че е получила национална литературна награда, че има заснет филм по нея и ми възложиха да я превода. Сядам аз, превеждам я, давам я, но директорът

на издателството каза: „Каква е тази порнографска литература?“. А това бе първокласен юношески роман, в него имаше една чиста, любовна сцена, в която героинята остава за малко гола. Но тогавашният директор на пловдивското издателство „Христо Г. Данов“ – един ограничен партийен функционер – обяви романа за „неморален“... Все пак този роман излезе неотдавна в издателство „Балкани“.

Що се отнася до мен, аз предпочитам сам да предлагам и издателите, с които работя, се доверяват на моя избор. Само че, когато се завъртяха европейските програми за съфинансиране на преводите, спонсориращите агенции поставяха условия от рода на: „Ние ще ви финансираме, но ако издадете цялата тази поредица...“. И понеже издателите обикновено нямат пари, приемат условията.

Отличаваше ли се с нещо по-особено Вашата преподавателска работа по южнославянски литератури във Великотърновския университет?

Във Великотърновския университет, в нашата катедра, въведох изучаването на литературите до текущия момент, с най-съвременните автори и творби. Така че преводачите, които подготвяме при нас, да са в състояние да предложат на издателствата най-актуалното в съответната литература. Имах например дипломант, който писа за Дубравка Угрешич. Друг анализира творчеството на Йосип Ости... Разчитах студентите да излязат от университета като познавачи на днешното развитие на литературите, които изучават, а не да предъкват едни и същи стари имена. Историята на южнославянските литератури, която издадохме с Христо Бонджолов – той написа за класиката, а аз за останалите съвременни автори, – включва такива писатели, чиито книги са излезли в последните години. Разбира се, след тях непрекъснато се появяват нови автори, но вратата вече е отворена и тази история може да бъде допълвана.

У нас има традиция в превода на балкански литератури. Какво е нивото на превода днес?

Откакто се занимавам с превод, винаги са се появявали и скандално лоши, и прекрасни преводи. Имало е случаи, в които съм приемал за редакция преводни книги, които ми се е искало да „анулирам“, да върна, тъй като са били преведени много лошо. И макар че не съм възнамерявал да го сторя, аз просто сядах и го превеждах едва ли не наново.

Днес вече имаме много добър екип преводачи от всички южнославянски езици. Появяват се несравнимо повече преводи от тези езици в сравнение с миналото. Пък и нашите нови преводачи познават и страните, имат лични връзки и с множество писатели...

Кой превод Ви е донесъл най-голямо удовлетворение? Кой Ви е оgorчил?

Романите на най-видния днешен словенски белетрист Драго Янчар ми доставят особено удоволствие. Не само защото той е и труден писател, но и защото е човек, който импонира на всичко, което съм преживял и аз – и той е бил в затвора като мене. Превел съм романите му „Звънтеж в главата“ и „Градителят“, както и негови разкази и новели. „Звънтеж в главата“ получи най-високо признание в Словения и в чужбина. Той разказва за един бунт в затвора, за това как тоталитарната система вкарва зад решетките различни криминални престъпници, които вдигат бунт под влияние на онова, което се случва в Европа, и създават една нова тоталитарна власт в самия затвор.

Как работите, на какво се стремите да останете верен – на духа или на смисъла?

Имам установен принцип на работа при превода на проза. Преди да се заловя със самия превод, аз прочитам произведението, влизам в него критически, изваждам всичко,

което трябва да се обясни под линия или в края на книгата, под формата на обяснителни бележки. Предварително си правя един глосар, т.е. собствен речник за дадена книга с особените думи. Във всяка творба има неща от битовия жаргон, нови понятия, които трябва да бъдат обяснени. Например скоро отказах да превеждам един словенски роман, защото целият бе изграден с днешния уличен жаргон на тийнейджърите, а пък аз не мога да разбирам и нашите...

Ако е нужно, влизам във връзка и с автора, щом се налага да изясня някои изрази, или търся в речниковите справочници. След като открия извадените изрази в речника, след като се подготвя, си правя груб превод. Това е първа редакция. Изчиствам си го и след това поне 4-5 пъти си го чета отново. Като се абстрахирам от оригинала, за да мога да вляза в езика. Защото при славянските езици има една опасност – да се повлияят от техния синтаксис, както е да речем в сръбския – спомагателният глагол при тях е на едно място, при нас е на друго. В западните ни говори това е близко до сръбските. С други думи, има си специфики, с които преводачът трябва да се съобрази. Затова оставям оригинала да отлежи и после започвам да чета текста, като български. И щом го изчистя, тогава вече решавам да го предам в издателството с молба за редактиране и публикуване. За съжаление, тази институция редактор почти изчезна. Жена ми е филолог и аз давам превода си на нея – поне тя да го прочете редакторски.

За кого от редакторите си спомняте с хубаво чувство, кои от тях бихте споменал?

Сийка Рачева – на първо място. Другият е Симеон Владимиров. Но в последните трийсетина години редакторската институция взе да заличава. А тя е много важна. Има някои преводи, които виждаш, че са пуснати както са направени. Без никаква редакция. Или пък шефът на издателството се прави на много опитен, та си пише името като редактор под всяка книга. Аз съм за връщането на редакторската и коректорската институция. Едно време имаше езиков редактор, стилов редактор...

А какво е мястото на речника във Вашата работа?

Докато чета, мога много точно да определя значението на думата, но ми изхвърква българското понятие. Толкова съм вътре в езика, че то ми убягва. И тогава трябва да се докосна до речника, да се подсетя. Дори някоя дума да има десетки синоними, избирам най-точния. И тук вече ми помага синонимният речник. И става по-бързо. Имам всякакви речници, стремя се да си набавям речници с най-новите думи. Дори сам съм си правил речници – на затворническия жаргон, на студентския жаргон. Понеже се случваше да превеждам от словенски за Главна прокуратура, си направих и словенско-български юридически речник.

Кога разбирате, че сте успял с превода? И измамно, опасно чувство ли е това – успехът?

Успехът при превода по принцип е измамно чувство. Защото това все пак е изкуство на словото и трябва да имаш представа как се приема твойт превод. И макар че не мога да следя как върви книгата на пазара, чрез моите колеги, които са я прочели и с които мога да си говоря откровено, аз разбирам къде ми куца преводът. Много често съм недоволен от себе си при превода на близки славянски автори, защото се случва да се повлиявам от словоредата на автора.

Какви опасности дебнат преводача по пътя му?

Много капани има пред него. Единият от тях е, когато човек се осланя на оригинала. Тогава може да направи много грешки в начина на поднасяне на авторовата мисъл.

Другият се крие в надценяването на това, че си добър филолог. Обикновено се смята, че един добър филолог е условие той да бъде и добър преводач на художествена литература. За съжаление, добрият филолог може да бъде добър преводач само при условие, че има усет за изкуството на словото, че притежава художествена фантазия, тоест, че самият той има литературен талант. Ако не владее това, добрият филолог може да се превърне в най-лош преводач, защото робува на речника, на буквалното значение. Струва ми се, че няма по-вреден преводач от отличния филолог с претенции, но без литературен дар!

Преводаческото изкуство предполага умение да останеш верен на оригинала като цяло. Тази върност не се противопоставя на преводаческата свобода! С други думи: във всички случаи, когато не е уместно пълното съответствие, преводачът прибегва до други средства. Заедно те изпълняват в контекста същите функции, както и средствата на оригинала. Именно заради това тях ги наричаме функционални еквиваленти.

Понеже функционалната еквивалентност е единственото средство за пълноценен превод, този принцип представлява ли основа на теорията и практиката на превода?

Дословният, буквалният превод се стреми към непостижима абсолютна точност, към нереализуема фотографичност. Той води обикновено до функционална неточност и следователно – до негодност на превода.

Функционалната точност, обратното – води към формална неточност, но към пълноценност на превода. Преводачът е длъжен да предаде точно функционалността на оригинала и заради това той има пълна свобода при избора на средства и различни промени. Но това се отнася само до езиковите средства, като те сами са средство за постигане на единствено възможната точност при превода – функционалната точност при превода на проза.

А какво може да се каже за превода на поезия?

Счита се, че поетите с подчертана индивидуалност обикновено са най-талантливите преводачи. За съжаление, това не винаги е така, понеже такива поети често подчиняват оригинала, който превеждат, на своя стил, ритъм, звучене и пр., на своя лиричен почерк. В ръцете на такъв преводач поет дори творчеството на един голям чуждестранен поет престава да бъде такова, каквото е, и се превръща в подобие на творчеството на преводача. Талантливият преводач на поезия може и да не бъде изтъкнат поет, но трябва да притежава всички качества именно на поет, каквито у нас бяха например Георги Михайлов, Григор Ленков, Симеон Владимиров и други.

А компромисите, които прави преводачът? Какво може и какво не може да си позволи той?

Преводачът по принцип би трябвало да си позволява – ако става дума за превод на проза – свободно тълкуване на своя език на мисълта на превеждания автор. Колко лошо и пагубно е, ако преводачът се придържа плътно към речниковото значение. Той, разбира се, трябва да е верен на това, което иска да каже авторът. Обаче да се контролира това с речник, понякога е невъзможно. Тук по-скоро му е необходим – както споменах вече – синонимният речник, ако иска да ползва справочници. И интуиция.

Що се касае до поезията – там преводачът също е много свободен. В това отношение много руски преводачи „прескачат“ автора и правят ново произведение. И то понякога е толкова различно спрямо ритмиката и музиката на оригиналното произведение, че ти звучи като ново... Гьоте е казал за френския превод на „Фауст“: „Ами той е по-

добър от моя оригинал“. Блага Димитрова ми е показвала френски преводи на нейни стихове и ми е казвала: „Виж, моите стихове и графиката на френските ми преводи са различни, те са станали по-добри на френски“.

Може ли да се направи някакво сравнение със старата школа преводачи и с какво се отличаваха те? Някои примери?

Старата школа преводачи бяха изключително прецизни хора, много отговорни. Те са останали в нашата литература с преводите на върхови световни автори. Като например Александър Балабанов или Георги Михайлов, като Любомир Огнянов и Валери Петров. Започваш да обичаш писателя чрез техния превод. Никой не може да се докосне и да разбере староанглийския език, обаче те дотам са се „преборили“ с езика, дотам са се издигнали до тази литература и нейното равнище, че възприемаш преводите им на Шекспир като образец за литература, за изкуство на словото.

Какво е нивото на превода на литературите, с които Вие се занимавате?

По принцип преводачите на тези литератури у нас са малко. Вярно е, че сега излизат много повече неща, появяват се и много млади талантиливи преводачи. Е, разбира се, има и такива от типа – „ти на мене, аз на тебе“, тоест на съвсем десетостепенни автори, а някои от тях са шефове на издателства и решават с колегите си от друга страна да се издадат взаимно... Но добрите преводачи са „запазена марка“ в преводаческите среди. Такива при нас са Жела Георгиева, Русанка Ляпова, Александра Ливен, Рада Шарланджиева – преводачки на сръбска и хърватска проза, Людмила Миндова, която превежда словенска поезия, професор Людмил Димитров, дългогодишен преподавател в Люблянския университет, който освен отличните преводи подготвя и млади преводачи на българската литература в Словения.

Парадоксалното е, че най-близките литератури до нас са ни по-непознати от тези, които живеят на други места по света. Вместо да съсредоточим усилията си да се опознаваме взаимно, ние отиваме далеч. Онова, което наистина може да ни сближава и сродява, ние не го познаваме?

Да, това е така не защото южнославянските писатели са по-незначителни, а защото не са така комерсиални, както например е литературата на Запада. В такава позиция се оказва и българската литература за съседните ни страни. Там нейните преводачи са все още малко – в Сърбия най-активна е Йоана Стоядинович, при хърватите – Ксения Банович, в Словения – Борис Омерзъл и Ева Шпрагер... А има и по-нови, чиито имена не знам.

Вие сте се „разпрострял“ в много езици. В кой от езиците се чувствате най-сигурно и „плувате в свои води“?

Във всички южнославянски езици и литератури се чувствам на свое място. Но се радвам на всяко ново име на преводач и познавач на южнославянските литератури у нас.

А що се отнася до македонската, Вие получихте през 2018 г. престижната награда „Македонски книжевни Дедал“. Доколко сте свързан с македонската тема?

Анализирайки безпристрастно и обективно историческите, политическите, етническите и другите процеси сред македонците, се застъпвах години наред за изконното им право на самоопределение и идентичност във всичките аспекти. Това явно се забелязваше и у нас, та в шесттомника за рецепцията на преводите на различните литератури на БАН, ми възложиха целия раздел за македонска литература. Оказа се, че на български език през последните десетилетия са излезли повече от 250 произведения на македонски

автори, а на македонски език са преведени също множество български произведения. В средното образование на Македония са включени няколко български автори. Но ние с македонците имаме и т.нар. „двудомни“ автори, като Григор Пърличев, братя Миладинови, Райко Жинзифов и др.... И така е не само в литературата, но в културата и на други народи. Какъв е Моцарт например – германец или австриец? Или Кафка?

Какво се промени през годините у нас, какво се разруши и какво се изгуби след войната?

Преди Втората световна война – аз си спомням детството, се живееше доста комфортно. В края на войната, когато дойдоха комунистите, се измени цялата конфигурация на обществото. Живяхме в страх. Всичко започна да се идеологизира и дирижира. Пропагандата ни заливаше отвсякъде. Душата ми се стегна. Обземаше ни чувството на несигурност. А и първото нещо, което те съсипва и смазва, е моралното потисничество. След това този натиск води до деградация на личността. Пропагандната машина беше впрегната в това смазване на човека. Виждахме как арестуват младежи заради дълга коса или тесни панталони – товареха ги в камиони и ги караха нанякъде. А пък Дряново беше място за интерниране на хората. Там се срещахме с доста от интернираните, които ни разказваха историите си – бяха ги интернирали за абсурдни „прегрешения“. Сестра ми имаше приятелка, чийто годеник бе интерниран в Дряново. Те имаха режим, властите ги настаняваха на някаква работа, но бяха задължени всеки ден да се разписват в милицията. В онези времена постепенно дресировката започна да оказва влияние върху личността. Най-напред човек започва да се нагажда, да бъде лоялен към властта. И това се превръщаше в навик, в стереотип. Всичко започна да се обвързва с „висшите партийни задачи“. Не всеки млад човек можеше да следва, защото имаше значение какъв е дядо ти, баща ти, та не на всеки даваха бележки за следване...

И човек постепенно започваше да прави компромиси.

Компромисите са „техническата част“. По-важното е – влияеха ти върху цялата „психическа конституция“, както се казва. И нямаше оправяне. Много хора и до днес изпитват товара на онова време върху себе си, те продължават да живеят в онези стереотипи, от които не могат да се отърват. Тенденцията на дресировката бе човек да се пренесе на съвсем друго ниво. Ниво манипулирано, унифицирано, всичко да се сведе до елементарния бит и безропотното подчинение на политическата доктрина на комунистите, за да не осъзнаваш какво всъщност извършват с теб.

Добре е, че на това се сложи край, но пък това се замени от други типове доста неблагоприятни зависимости, които изплуваха в резултат на демократичните свободи. А много хора, дресирани от предишния режим, не разбират, че демокрацията не е никакъв обществено-политически или икономически строй, а просто освобождаване. Но при този процес се освобождават и най-положителните, и най-негативните прояви на човека.